

РЕТРОСПЕКТИВА ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ: ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

Статтю присвячено обґрунтуванню історичних етапів становлення і розвитку літературознавчої складової у загальній структурі професійної підготовки вчителів словесних дисциплін. У публікації висвітлено низку об'єктивних чинників, що зумовили авторську хронологію ретроспективи формування літературознавчої компетентності. Автором доведено, що в історичні періоди минулих століть результатом означеного виду підготовки були елементи літературознавчої компетентності, котрі виявлялися в певній сукупності знань і вмінь.

Ключові слова: літературознавча компетентність, учитель словесних дисциплін, періодизація, ретроспектива.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Літературознавчій освіті як компоненту соціокультурного середовища притаманна неоднозначна й тривала історія становлення і розвитку. Її зародження можна пов'язати із установами алфавіту в X ст., появою перших зразків словесного мистецтва, необхідністю їх пізнання й продукування. У подальшому означені обставини визначили зміст і характер літературознавчої освіти, кадровий склад, навчальні книги, технологію і методику навчання. Розвиток освітньої галузі протягом століть не відрізнявся особливою динамікою, тривалий час було збережено її образ, подібними були склад учителів-наставників і вихованців, повторювалися і результати їхньої навчальної діяльності. Водночас шкільна освіта, а відтак і професійна підготовка вчителів постійно вдосконалювалися відповідно до потреб практики, досягнень науки і викликів життя. З огляду на це в інформаційному просторі постала необхідність дослідження ретроспективи професійної підготовки словесників і зокрема її літературознавчої складової, результатом якої є літературознавча компетентність.

Період дослідницького інтересу охоплює великий історико-культурний пласт, обмежений виникненням перших шкіл, в яких мали місце елементи літературної освіти, і сучасною інформаційно-технологічною добою, що кардинально видозмінює літературно-художню практику, літературну теорію й освітню галузь. Кожний історичний етап відрізнявся істотними громадсько-політичними, історико-культурними, літературно-художніми, науковими й освітніми змінами, важливими для функціонування української нації. Відтак для всебічного висвітлення ретроспективи літературознавчої складової у професійній підготовці, особливостей відтворення в її змісті і структурі суспільних вимог, традицій, що перейшли у сучасну освітню практику підготовки вчителів мови і літератури необхідно насамперед виокремити й обґрунтувати історичні етапи її становлення і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема вивчення явищ в історико-педагогічному контексті в усі часи розвитку людства привертала увагу багатьох дослідників. Нині маємо вагомий історичний розвідки з історії національної освіти, педагогічної думки (А. М. Алексюка, Л. П. Вовк, М. М. Грищенко, Н. В. Гузій, Н. М. Дем'яненко, П. І. Дроб'язка, В. С. Курила, О. А. Лавріненка, М. В. Левківського, В. І. Лугового, В. О. Опнев'юка, Ф. Г. Папачипа, С. Сіроподка, Б. М. Ступарика, О. В. Сухомлинської, Т. П. Усатенко), історії методики викладання української/російської літератури (О. Р. Мазуркевича, С. А. Пасічника, Я. О. Ротковича, Б. І. Степанишина, В. П. Стеценка та ін.), еволюції літературознавства (П. В. Білоуса, Л. Т. Білецького, О. А. Галича, Р. Т. Гром'яка, М. С. Грушевського, Н. Л. Калениченко, М. К. Наснка, Д. І. Чижевського, В. В. Яременка та ін.). Однак відсутні публікації, предметом дослідження в яких є ретроспектива літературознавчої складової у професійній підготовці педагогів із часу появи її елементів у дохристиянський період.

Метою статті є обґрунтування історичних етапів становлення і розвитку системи літературознавчої освіти як невід'ємного складника загальної структури професійної підготовки вчителя української мови і літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття "освіта" й "освітній процес" визнано історичними за своєю сутністю і такими, що обумовлюються потребами суспільства, розвитком економіки, педагогічної науки й практики. Літературознавча освіта як складова системи освітньої підготовки майбутніх учителів-словесників також

є історичною категорією, що видозмінювалася відповідно до викликів української суспільства у кожний часовий період. Зважаючи на це, цілком логічним і виправданим є виділення окремих етапів, періодів становлення літературознавчої підготовки майбутніх учителів-словесників, у контексті якої відбувається формування літературознавчої компетентності.

Періодизація як процедура поділу історико-педагогічної реальності, обмеженої певними часовими рамками на періоди, що якісно відрізняються один від одного, є обов'язковим елементом вивчення історико-педагогічного, історико-методичного, історико-літературознавчого досвіду й прогнозування можливостей його використання. Водночас проблема виокремлення часових проміжків у розвитку будь-яких явищ є однією з найбільш складних і багаторівневих проблем наукового знання. Вирішення проблеми періодизації ставить необхідність досконалого вивчення об'єкту дослідження, суміжних із ним наук, розвиненого світогляду науковця. "Періодизація, – як зазначає Н. М. Гупан, – це логічне розмежування досліджуваного періоду стосовно якісної характеристики його відносно самостійних етапів. Така характеристика має відображати як загальні закономірності розвитку громадського життя, так і специфічні за своїм змістом, а також істотні моменти основних методів і форм генезису проблеми та визначення етапів її розвитку" [5].

Мова йде не про періодизацію школи й педагогіки, а про періодизацію історії становлення і розвитку літературознавчої складової у структурі професійної підготовки, у процесі якої відбувається формування літературознавчої компетентності особистості вихованця. Звичайно, літературознавча освіта тісно пов'язана із загальною періодизацією історико-педагогічного процесу, однак має і власні специфічні особливості. Підтримуємо позицію дослідниці М. В. Нечкіної про те, що будь-яка наука відрізняється конкретними особливостями своєї періодизації, які відбивають специфіку процесу її розвитку. Механічне дублювання в історії науки загальної періодизації історії країни було б помилковим. Принцип періодизації повинен, очевидно, мати певну розмаїтість, відображати принципові зрушення у головних напрямках розвитку науки" [15]. Серед таких чинників дослідниця виокремлює загальну концепцію історичного процесу й пов'язану з нею дослідницьку проблематику, нові прийоми дослідження, включення нових джерел, суттєві зміни в організації наукової праці. Солідарні з думкою педагога, що у своїй сукупності означені компоненти відображають внутрішню логіку поступового руху науки, однак, власне, цей рух відбувається у руслі суспільного розвитку, фіксуючи його основні етапи [там само].

На важливості періодизації будь-яких явищ у гуманітарній сфері наголошує О. В. Сухомлинська. Дослідниця визнає, що виокремлення певних періодів є однією з найголовніших наукових проблем. І "від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо у той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля. Чітка періодизація дозволяє зрозуміти структурні особливості науки, генезис та еволюцію її ідей, концепцій, методів, тенденцій розвитку; полегшує виявлення її внутрішніх закономірностей, дає можливість наукового узагальнення" [22, с.47].

Традиційно періодизацію розуміють як метод створення цілісної моделі конкретного історичного чи історико-педагогічного явища, певного концентрованого образу його стадійної структури. Солідарні з думкою історика Т. Н. Попової, що періодизація – це своєрідна базова конструкція, схема, на яку "нанизуємо" множини подій – результатів пізнавальної діяльності у вигляді "фактів-знання", що у своїй сукупності становлять образ певного явища, який є об'єктом періодизації і водночас об'єктом пізнання" [17, с. 2].

У контексті нашого дослідження періодизація – це інструмент пізнання літературознавчої складової у професійній підготовці, результатом якої є літературознавча компетентність. Водночас виокремлення періодів сприяє уточненню й трансформації первинного світоглядного уявлення про означений феномен. Застосування періодизації як продукту узагальнення результатів дослідження, як форми наукової розвідки синтетичного типу досліджень, дозволяє усвідомити логіку процесу розвитку об'єкта пізнавального інтересу, будучи "зоровою формулою", і водночас методологічним засобом, одним із інструментів пізнавальної діяльності.

У визначенні хронологічних меж і етапів становлення літературознавчої підготовки брали до уваги праці з історії національної освіти, педагогічної думки, історії методики викладання української/російської літератури, еволюції літературознавства, враховували аспекти наукових праць щодо професійної підготовки вчителя української мови і літератури.

Історіографічний огляд розвитку української школи й педагогічної думки дає підстави стверджувати, що періодизація освіти в Україні у більшості джерел відповідає хронології загальної історії розвитку держави. Зокрема, однією з перших спроб аналізу історико-педагогічної думки є дослідження М. С. Гриценка. В основі запропонованої автором хронології – періодизація, прийнята істориками педагогіки АПН РРФСР, згідно з якою було виокремлено сім періодів, обмежених кін. XIX ст. – 1965 р., а також теорія загальної історії країни й керівної партійної організації радянської доби [4]. Ф. Г. Паначин визначальним фактором авторського підходу до виокремлення періодів становлення педагогічної науки й освітньої практики обрав політичну історію комуністичної партії щодо політики в

галузі освіти у 1934 – 1980 рр., що передбачала реалізацію курсу загальної початкової освіти, запровадження системи загальної неповної середньої освіти і подальший перехід до загальної середньої освіти [16]. Н. М. Грама хронологічну концепцію розвитку неперервної освіти у XVII – XX ст. вибудувала за принципом історизму [20]. О. П. Тонконога у пропонованій періодизації основним критерієм обрала сутність феномену неперервної освіти [24]. Н. М. Гулан у побудові хронології історико-педагогічної науки взяв до уваги зміни не лише в суспільному житті України у XX ст., а й у методології, підходах, змісті, проблематиці до вивчення педагогічних явищ на кожному з етапів становлення і розвитку історико-педагогічної науки [5]. О. В. Сухомлинська за основу розробки хронології національної педагогічної думки в Україні обрала положення культурно-антропологічного і цивілізаційного підходів [22]. Л. П. Сущенко вибудувала хронологічну концепцію професійної підготовки фахівців із фізичного виховання й спорту на основі врахування змін соціально-економічного розвитку держави, що відбувалися в межах кожного з етапів [23, с.115-116]. А. А. Булда створив періодизацію практичної підготовки вчителів шляхом урахування змін у структурі, змісті, організаційних формах і методах професійної підготовки на історичних і історико-філологічних факультетах [3, с.26-29]. П. М. Дем'яненко основними факторами визначення етапів загальнопедагогічної підготовки вчителя у вищій школі XIX – I пол. XX ст. обрала соціально-економічні умови, рівень розвитку освіти, створення мережі вищих педагогічних навчальних закладів, якісний рівень і стан розробки проблеми дослідження в теорії й практиці [6, с.15-28]. С. В. Майборода вибудувала хронологічну концепцію системи державного управління вищою освітою України у 1917 – 1959 рр. на основі принципів історизму й наступності, аналізу рівнів розвитку теорії й практики державного управління, особливостей керування вищою освітою з боку органів державного управління [13]. Спираючись на розроблену дослідницею періодизацію, Д. І. Дзвінчук у пропонованій хронології ще взяв до уваги соціально-економічні умови, рівень розвитку теорії і практики державного управління, суб'єктів реалізації мети і завдання розвитку системи державних керівних органів освіти в Україні [7]. А. І. Кузьмінський створив періодизацію генези післядипломної педагогічної освіти в Україні шляхом використання узагальнюючого концептуального підходу й ретроспективного аналізу всього процесу післядипломної педагогічної освіти 1917 – 2003 рр. й виділив чотири періоди, пов'язані з зародженням змісту і форм післядипломної педагогічної освіти й подальшим їх реформуванням [10]. О. В. Жабенко в обґрунтуванні хронології функціонування системи державного управління освітою в Україні у 1946 – 2001 рр. взяла до уваги соціально-політичні й соціально-економічні процеси означеного періоду, принципи, завдання, структуру, зміст, функції й внутрішні зв'язки в системі державного управління освітою [8, с. 4, 8]. Н. В. Беспалова в побудові періодизації підготовки педагогів в університеті керувалася особливостями її змісту й структури у 1939 – 1990 рр. [2]. К. В. Авраменко визначальними факторами хронологічної концепції розвитку методичної підготовки вчителів початкових класів обрала сукупність організаційно-педагогічних і соціально-історичних умов (становлення державної системи народної освіти; збільшення мережі навчальних закладів; соціальне замовлення на підготовку педагогічних кадрів конкретного профілю; зв'язок між метою і структурою методичної підготовки у ВНЗ й реальними потребами шкільної практики; розробка науково-методичного забезпечення для здійснення підготовки вчителів початкових класів) [1, с. 54, 180 – 183]. О. А. Лавріненко в дослідженні еволюції педагогічної майстерності в освітньо-виховних системах педагогічних закладів України середини XVI – XX ст. керувалася низкою історико-культурних, організаційно-педагогічних чинників, принципами історизму й наступності. Учений аргументував вибір нижньої межі наукової праці створенням вітчизняної системи підготовки педагогічних кадрів, мережі нових навчальних закладів, що базувалися на національних освітніх традиціях, використанні зарубіжного досвіду; верхньої – процесами інституціалізації ідей педагогічної майстерності [11, с.7 – 9]. Ю. Л. Радченко в обґрунтуванні хронології професійної підготовки вчителя в педагогічних закладах освіти Катеринославщини у I половині XIX – на поч. XX ст. взяла до уваги соціально-політичні й соціально-економічні процеси у державі, що зумовили потребу у підготовці висококваліфікованих учителів на теренах Центральної та Східної України, відкриття середніх педагогічних закладів освіти в Катеринославській губернії, а також уніфікацію системи педагогічної освіти на українських землях.

Здійснені наукові розвідки переконують, що визначальними чинниками для укладання періодизації у системі професійної освіти у різні часові проміжки для більшості дослідників є: образ часу у його конкретно-історичному та національно-регіональному вимірах; пріоритетна модель історії (прогрес, регрес, циклічність, множинність траєкторій тощо); еволюційний чи функціональний підхід до системи координат, у яких вибудовується періодизація; періодизація освітніх парадигм, які характеризують загальнодержавний поступ, розвиток наукової думки відповідної галузі й національної системи підготовки вчителів.

В осмисленні ретроспективи літературознавчої складової в структурі професійної підготовки словесників логічно враховувати періодизацію науки про літературу й власне літературного процесу, що у своїй сукупності в усі історичні періоди зумовлювали зміст фахової підготовки філологів. У науково-історіографічному дискурсі наявно багато схем, що виникли внаслідок різних підходів і критеріїв визначення етапів розвитку літературознавства (соціальні, політико-ідеологічні, суспільні, соціологічні,

історико-функціональні, естетичні, художньо-стильові). Серед найбільш визнаних у сучасній освіті періодизацій – хронології літературного процесу І. Я. Франка, М. С. Грушевського, С. О. Єфремова, Д. І. Чижевського, В. Г. Дончика, побудовані на засадах історизму, хронологічного принципу. Зокрема, С. І. Єфремов виокремлює три періоди в історії української літератури: доба національно-державної самостійності; доба національно-державної залежності; доба національного відродження. Більш складною постає класифікація розвитку національної літератури в праці зарубіжного українського вченого Д. І. Чижевського: "Перший період – Доба монументального стилю – XI ст. Другий період – Доба орнаментального стилю – XII – XIII ст. Третій період – Переходова доба – XIV – XV ст. Четвертий період – Ренесанс і реформація – кін. XVI ст. П'ятий період – Доба бароко – XVII – XVIII ст. Шостий період – Доба класицизму – кін. XVIII ст. – 40-і рр. XIX ст. Сьомий період – Доба романтизму – кін. 20-х рр. – поч. 60-х рр. XIX ст. Восьмий період – Доба реалізму – від 60-х рр. XIX ст. Дев'ятий період – Доба символізму – поч. XX ст." [26, с. 38]. З огляду на те, що наукова розробка окремих проблем історії літератури призводить до виконання вузькогалузевих досліджень, обмежених певною добою, зокрема: давнього українського письменства, історії української літератури XIX ст., історії української літератури XX ст., історії сучасної літератури тощо, виникають відповідні їх періодизації.

Літературознавчій науці, як і художньо-літературному процесу, властивий окремий динамізм розвитку, а отже, й відповідні періодизації. Наприклад, у 20 – 30-х рр. XX ст. у побудові хронологічної концепції літературознавчої науки керувалися соціально-політичними критеріями й виокремлювали етапи відповідно до наявних суспільних формацій (наприклад, літературознавство доби феодалізму, література доби капіталізму та ін.). Із 40 – 50-х рр. XX ст. запровадили хронологічну концепцію розвитку літературознавчої думки за "ленінськими періодами визвольного руху": дворянський, різночинський, марксистсько-більшовицький період. До кінця 80-х рр. XX ст. модель періодизації літературознавства вибудовували на основі "специфіки" літературного розвитку за періодами "визвольного" руху. Зокрема П. М. Федченко виокремив такі етапи становлення і розвитку літературознавства: "1) від виникнення і до середини XIX ст. – період формування літературно-естетичної думки і зародження літературної критики; 2) 60 – 90-ті рр. XIX ст. – період формування революційно-демократичної літературної критики; 3) кін. XIX – поч. XX ст. – період, що характеризується впливом на літературно-естетичну думку ідей наукового соціалізму" [25, с.9]. Найбільш визнаними моделями періодизації літературознавства є хронологічні концепції Л. Т. Білецького, О. А. Галича, М. К. Наєнка. Зокрема Л. Т. Білецький у побудові моделі розвитку літературознавчої думки з XVII до поч. 20-х рр. XX ст. керувався принципом історизму й досягненнями літературознавчої методології. Відтак дослідник виокремив такі періоди: школа формальна або неокласична (XVII – XVIII ст.), школа історична (XIX – 20-ті рр. XX ст.), що поєднує в собі теорію інтерпретації літературного твору як відображення історичного життя, теорію ідеологічної інтерпретації поетичного твору, теорію наслідування. М. К. Наєнко у хронологічній концепції української науки про літературу керується досягненнями світового (європейського) літературознавства, в якому виділяє шість періодів: "античний період (від V ст. до н.е. до V ст. н.е.), середньовічний період (від V до XV ст. н.е.), ренесансний (від XV до кін. XVIII ст.), романтичний (з кін. XVIII до сер. XIX ст.), період реалізму і дальший розвиток історичної школи (II пол. XIX ст.), період символістський або модерністський (XX ст.)" [14, с.14 – 17]. При цьому основними критеріями у пропонуваній моделі періодизації вчений правомірно обрав кількісний (часовий) і якісний (методологічний). Така позиція є закономірною з огляду на те, що літературознавство в своєму розвитку мало поетапний, пульсуючий характер, обумовлений особливостями філософської думки, а також сукупністю знань людини про природу, історію людства, духовний світ і психологію кожного індивіда.

Студіювання представлених хронологічних концепцій історії літератури й історіографії літературознавства, переконує, що *визначальними критеріями побудови хронології у царині літературознавства* у різні часові періоди були: соціально-політичні, світоглядно-ідеологічні обставини; історико-хронологічний принцип і здобутки літературознавчої методології; пульсуюча модель динаміки розвитку літературознавства; функціональний підхід до системи координат, у яких вибудовується періодизація; періодизація літературознавчих шкіл, які характеризують розвиток наукової думки відповідної галузі й національної системи освіти.

Важливим моментом у розробці хронології літературознавчої підготовки, на нашу думку, є врахування наукових праць, пов'язаних із проблемами становлення і розвитку шкільної літературної освіти й фахової підготовки вчителів-філологів. Таку позицію аргументуємо залежністю літературознавчої підготовки педагогічних кадрів від запитів і потреб середніх навчальних закладів у фахівцях, які забезпечуватимуть літературну підготовку вихованців. Історіографічний огляд проблем переконує, що більшість праць було написано в період існування тоталітарного режиму, що зумовило відбиття в їхньому змісті ідей марксистсько-ленінської методології. До того ж, наукові публікації створювалися на основі аналізу практичного досвіду навчальних закладів Росії. Так, Я. О. Роткович, досліджуючи проблему розвитку шкільної літературної освіти, обґрунтував хронологію розвитку методичної думки й історії викладання літератури в Росії з поч. XI ст. – до 60-х рр. XX ст. Методист довів, що еволюція літературної освітньої галузі органічно входить до структури загальної історії

вітчизняної освіти та культури, й окреслив необхідність вивчення генези літературної підготовки [18], яка в контексті нашого дослідження є складовою літературознавчої підготовки. О. М. Красноусов відобразив процес становлення і розвитку російської методики викладання літератури у 1914 – 1957 рр. як розвиток діалектично-матеріалістичної методології всієї освітньої галузі на прикладі навчальних закладів Росії й виокремив п'ять етапів [9]. О. Р. Мазуркевич у хронологічній концепції методичної думки, обмеженій XI – XX ст., проаналізував основні проблеми методичної спадщини і практичний досвід викладання літератури у середніх навчальних закладах з часів створення перших шкіл (XI ст.) й до утвердження єдиної системи літературної освіти (1960 р.) [12].

Усвідомлення сутності представлених вище періодизацій історії методики вивчення літератури переконує, що виокремлені дослідниками етапи становлення і розвитку шкільної літературної освіти й методичної науки характеризуються переважно однобічно, за періодами функціонування радянського суспільства. Окремі короткі і стислі відомості щодо періодизації й дослідження історії літературознавчої освіти в Україні й професійної підготовки словесника, наявні в підручниках із методики викладання української літератури Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайка, П. П. Волинського, Н. Й. Волошиної, В. І. Неділька, С. А. Пасічника, Б. І. Степанишина, у дисертаціях О. М. Семеног, І. В. Соколової. Зокрема автори посібника "Наукові основи методики літератури" (2002), орієнтуючись на розвідки О. Р. Мазуркевича й О. М. Красноусова, початковим етапом зародження методики викладання української літератури вважають часи Київської Русі. Натомість Т. Ф. Бугайко і Ф. Ф. Бугайко ("Методика викладання української літератури в середній школі", 1952 р.), В. Я. Неділько ("Методика викладання української літератури в середній школі", 1978 р.), Б. І. Степанишин ("Викладання української літератури в школі", 1995 р.), С. А. Пасічник ("Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах", 2000 р.) початковим етапом становлення методики літератури називають середину XIX ст., тобто "розквіт літературно-філологічної науки", применшуючи таким чином історію літературознавчої освіти та нівелюючи її досягнення у попередні століття. Російські ж дослідники, зокрема, О. Ю. Богданова, В. Г. Маранцман, З. Я. Рез та ін., етап становлення методики вивчення літератури, як і дослідники історії російської педагогіки, без будь-яких застережень відносять до часів Київської Русі.

Сучасний науковець О. М. Семеног в еволюції національної системи професійної підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури у кін. XIX – на поч. XXI ст. виокремлює п'ять етапів [19, с.29]. І. В. Соколова, підтримуючи позицію дослідниці, наголошує на доцільності виокремлення в системі професійної підготовки фахівців за двома спеціальностями виділити ще таких періодів:

- 1) поч. 30-х – поч. 70-х рр. XX ст. (відмінною ознакою якого є поглиблена комуністично-ідеологізована, заангажована професійна підготовка);
- 2) поч. 70-х – поч. 80-х рр. XX ст. (акцентування на дослідницькій складовій у підготовці вчителя);
- 3) сер. 80-х – поч. XXI ст. (істотною характеристикою цього етапу є орієнтація на формування педагога, здатного залучити учнівську молодь до духовного багатства і краси рідного слова) [21].

Аналітичний огляд наукових праць переконує, що у площині хронологічних концепцій II пол. XX – поч. XXI ст. дослідники виокремлюють часові проміжки у розвитку освітньо-педагогічних явищ, з огляду на характерні ознаки освітніх систем кожного з етапів історико-культурного розвитку держави. Дослідженню ж ретроспективи генези літературознавчої освіти, спрямованої на формування літературознавчої компетентності майбутніх словесників, науковцями не було приділено належної уваги. Зважаючи на це, постає необхідність виокремлення періодів становлення і розвитку літературознавчої освіти, результатом якої є літературознавча компетентність й обґрунтування розробленої періодизації.

Вивчення наведених періодизацій уможливило оптимальний вибір світоглядних позицій і підходів у розробці досліджуваного нами явища. На основі студіювання історико-педагогічних досліджень маємо підстави констатувати, що національний поступ освітньої галузі в цілому, й літературознавчої складової зокрема, залежить від низки умов історико-культурного і соціально-політичного розвитку країни. Серед них визначальними факторами періодизації й ретроспективного огляду літературознавчої складової у структурі професійної підготовки є такі: характер суспільного укладу; наявність політичних, національно-визвольних процесів; спрямованість інтелігенції, її пошуків додаткових можливостей щодо поширення знань; здобутки практичного освітнього досвіду й досягнення літературознавчої думки; потреби навчальних закладів. Зважаючи на це, до основних факторів укладання періодизації літературознавчої складової професійної підготовки словесників будуть – *соціально-економічний, політичний, історико-культурний і науковий поступ Української держави*. Окремо з погляду дослідження виділяємо – *рівень розвитку педагогічної, методичної, літературознавчої наук; тенденції літературно-мистецького процесу; стан функціонування освіти; результати історико-педагогічних, історико-літературознавчих й історико-методичних досліджень*.

Хронологічні межі дослідження генези літературознавчої складової в системі професійної освіти словесників охоплюють період XI – поч. XXI ст.

Нижню межу обґрунтовуємо появою перших шкіл, в яких наявні елементи літературознавчої освіти, що в подальшому створила необхідність формування системи літературознавчої підготовки компетентних словесників. Верхню хронологічну межу обумовлюємо створенням компетентісно

орієнтованої парадигми літературознавчої підготовки майбутніх словесників, що базується на національних освітніх традиціях, гармонійному поєднанні здобутків українського й зарубіжного літературознавства і передбачає активне використання позитивних аспектів досвіду світової освітньої практики.

Авторську хронологію літературознавчої освіти вибудовуємо на основі ретроспективного історіографічного аналізу формування у майбутніх учителів-словесників літературознавчої обізнаності, умінь і навичок сприйняття, розуміння, аналізу й інтерпретації художнього тексту із урахуванням таких факторів:

– змін у суспільно-політичному укладі, громадянській системі та літературно-мистецькому житті держави;

– соціально-економічних чинників, тобто змін в економічно-політичному становищі країни, виникнення соціальних і національних конфліктів;

– педагогічних детермінант, тобто змін освітніх парадигм, втілених у відповідних законодавчо-нормативних документах, стану шкільної освіти;

– здобутків у педагогічній, літературознавчій науковій думці, в методиці викладання літератури в школах, у літературному процесі, обумовлених історико-культурними, соціально-політичними й економічними реформами.

Зважаючи на все сказане, у становленні і розвитку літературознавчої підготовки майбутніх словесників доцільно виділити такі основні самостійні етапи, що складаються з менших часових проміжків – періодів.

Перший етап – IX – XIV ст. (1340 р.) – з часу появи перших шкіл церковно-релігійного (конфесійного) характеру з елементами літературознавчої освіти, що стало передумовою формування системи відповідної підготовки майбутніх словесників. Означений етап характеризувався важливими історичними подіями (поява і розвиток Київоруської держави, перебування земель праукраїнців під владою Литовського князівства) та світоглядно-естетичними аспектами (домінування християнської ідеології, символічно-алегоричне відображення дійсності, жанрова система). В історичних, історико-педагогічних і літературознавчих дослідженнях означений період називають Княжою добою (В. О. Сухомлинська), добою Київської Русі (М. В. Левківський), добою церковно-релігійної педагогіки (Д. І. Латишина), Середньовічним періодом (П. В. Білоус, М. К. Наєнко).

Другий етап у генезі літературознавчої освіти пов'язуємо із глибокою кризою освітньо-культурного вітчизняного середовища у XIV ст., поступовим його відродженням і закладанням літературознавчої складової в загальній структурі професійної підготовки вчителів у XVIII ст., що обумовлена станом літературознавчої науки і розвитком літературного процесу. За хронологією в ньому поєднано такі *періоди* історичної, історико-педагогічної і літературознавчої думки: XIII – I пол. XVI ст. – передренесансний період, "переходова доба" (за Д. І. Чижевським), пов'язані з виокремленням у літературознавстві стилю "плетіння слівес", що ґрунтується на філософії ісихазму; 1569 – сер. XVII ст. – педагогіка в контексті слов'янського Відродження, що сприяла появі нових шкіл "гуманістичного" типу, виробленню міцних традицій братських шкіл, Києво-Могилянської колегії в системі літературознавчої освіти, розробці науково- і навчально-методичного забезпечення вивчення словесних наук; XVIII – поч. XIX ст. – педагогічна думка і традиції Києво-Могилянської академії.

Третій етап становлення і розвитку літературознавчої підготовки словесників пов'язуємо з історією загальної системи освіти, на якій відбулися історичні події українського народу. Відтак логічним є виокремлення періодів, у межах яких розкриємо особливості функціонування літературознавчої підготовки, що мають власну специфіку, зумовлену викликами доби й суспільного розвитку Української держави. Так, у XIX ст. доцільно виокремити такі періоди літературознавчої підготовки майбутніх учителів-словесників:

1) початок XIX – середина XIX ст. – період, у який було започатковано "золотий вік філологічної освіти" (Г. Д. Ключек), ознаменований розвитком літературознавчої науки і культури, "зарядив людство позитивною, гуманістично забарвленою енергією, розвинув Слово, а значить, розвинув Дух і Розум" (Г. Д. Ключек);

2) середина XIX ст. – до початку XX ст., означений етап в історико-педагогічних розвідках називають періодом "суспільної педагогіки" і періодом розквіту літературно-філологічної освіти.

Четвертий етап періодизації літературознавчої підготовки (XX – XXI ст.) пов'язуємо із загальною теорією педагогіки, тенденціями розвитку системи професійної освіти майбутніх учителів української мови і літератури, досягненнями літературознавчої науки. Виходячи з періодизації розвитку системи професійної освіти майбутніх учителів української мови і літератури, запропонованої О. М. Семеног і періодизації професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога за двома

спеціальностями, розробленої І. В. Соколовою, у ХХ ст. логічно виділити такі хронологічні етапи становлення літературознавчої підготовки:

1) поч. ХХ – до поч. 30-х рр. ХХ ст. – період становлення національної системи власне літературознавчої підготовки в Україні, що пов'язуємо із уведенням до шкільних програм літератури як навчального предмета для обов'язкового вивчення, а отже і появою необхідності у вихованні фахівців, які забезпечуватимуть шкільну літературну освіту;

2) 30-ті рр. ХХ ст. – 60-ті рр. ХХ ст. – період уніфікації національної системи літературознавчої підготовки із загальносоюзною у напрямі поглиблення її комуністичної ідеології, припинення процесів українізації, скорочення кількості національних шкіл, масові репресії проти діячів культури, освіти, науки;

3) 70-ті рр. ХХ ст. – 80-ті рр. ХХ ст. – період пріоритету дослідницької складової у літературознавчій підготовці майбутніх учителів української мови і літератури, розширення професійної підготовки педагогічних кадрів;

4) 90-ті рр. ХХ ст. – кін. ХХ ст. – період відбудови національної системи літературознавчої освіти; формування законодавчої і нормативної бази ступеневої системи освіти, розробки державних стандартів її якості; фундаменталізації змісту літературознавчої підготовки майбутніх учителів української мови і літератури на засадах гуманістичної і гуманітарної парадигм;

5) перші десятиліття ХХІ ст. – період реформування літературознавчої освіти відповідно до вимог євроінтеграційних процесів; розробка національної рамки кваліфікацій; реалізація компетентнісного підходу у системі літературознавчої підготовки майбутніх учителів української мови і літератури.

Перспективи подальших розвідок. Для усвідомлення ретроспективи літературознавчої складової у структурі професійної підготовки вчителів в історико-культурному контексті необхідно у перспективі проаналізувати й узагальнити зміст, форми організації, науково-методичне забезпечення освітньо-виховного процесу, визначити особистісні й діяльнісні особливості процесу викладання літератури у процесуальному вигляді, надати структурно-функціональні характеристики освітніх процесів у межах кожного часового проміжку в детермінації соціально-економічного, політичного й історико-культурного розвитку країни у конкретну добу. Такий підхід уможливить виявлення закономірностей повторюваності освітніх явищ, розуміння внутрішньої логіки змін і прогнозування процесів, пов'язаних із формуванням літературознавчої компетентності майбутніх словесників у системі освітньої підготовки.

Використані джерела

1. Авраменко К. Б. Методична підготовка вчителів початкових класів у педагогічних навчальних закладах України (1956–1996 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Авраменко Квітослава Богданівна. – К., 2001. – 302 с.
2. Беспалова Н. В. Особенности подготовки педагогических кадров в университете: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Беспалова Надежда Владимировна. – Саранск, 2003. – 225 с.
3. Булла А. А. Теоретичні основи практичної підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (історико-педагогічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.02 / Анатолій Андрійович Булла. – К., 2000. – 36 с.
4. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР/за ред. С. А. Литвинова / М. С. Гриценко – К.: Рад. шк., 1966. – 260 с.
5. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К.: "А. П. Н.", 2002. – 224 с.
6. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX – перша чверть ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Н. М. Дем'яненко. – К., 1999. – 40 с.
7. Девіничук Д. І. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство / Д. І. Девіничук. – К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 2003. – 240 с.
8. Жабенко О. В. Особливості й тенденції розвитку державного управління освітою в Україні (1946–2001 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 / О. В. Жабенко; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – К., 2003. – 20 с.
9. Красноусов А. М. Очерки по истории советской методики преподавания литературы. / А. М. Красноусов – М.: Учпедгиз, 1959. – 234 с.
10. Кузьмінський А. І. Післядипломна педагогічна освіта: теорія і практика: монограф. / А. І. Кузьмінський – Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2002. – 288 с.
11. Лавріненко О. А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ: монограф. / О. А. Лавріненко – К.: Богданова А. М., 2009. – 328 с.
12. Мазуркевич О. Р. Нариси історії методики української літератури. / О. Р. Мазуркевич – К.: Рад. школа, 1961. – 375 с.

13. Майборода С. В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 "Теорія та історія державного управління" / Сергій Васильович Майборода; Укр. акад. держ. упр. при Президентіві України. – К., 2002. – 39 с
14. Насенко М.К. Історія українського літературознавства і критики : навч. посібн. / М.К. Насенко. – К. : ВЦ "Академія", 2010 – 520 с
15. Печкина М.В. Очерки истории исторической науки в СССР / АН СССР. Институт истории; Под ред. М.В.Печкиной (гл. ред.) и др. – Т. IV. – М. : Наука, 1966. – 854 с
16. Паначин Ф. Г. Школа и общественный прогресс: актуал. пробл. общеобразовательной школы эпохи развитого социализма : учеб. пособие для слушателей ФПК директоров общеобразоват. школ и в качестве учеб. пособ. по спецкурсу для студентов пед. ин-тов / Ф. Г. Паначин. – М. : Просвещение, 1983. – 255 с.
17. Попова Т.Н. Теоретические проблемы периодизации развития исторической науки и ее истории / Т.Н. Попова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www-history.univer.kharkov.ua/book/Istoriografichniy_Zbirnyk_5_2002.pdf
18. Роткович Я.А. Очерки по истории преподавания литературы в советской школе / Я.А. Роткович. – М.: Просвещение, 1965. – 360 с.
19. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / О.М.Семенов. – К., 2006. – 41 с
20. Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції у 6-ти книгах. – Чернівці: Митець. – 1996. – 248 с. – С.158 – 159
21. Соколова І. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя-філолога за двома спеціальностями: монограф. / І. В. Соколова; за ред. С. О. Сисоєвої / АПН України; МОН України; Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – 2008. – 400 с.
22. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / В.О.Сухомлинська – К. : "А.П.Н.", 2003. – 68 с.
23. Сущенко Л. П. Професійна підготовка фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект): монограф. / Л. П. Сущенко. – Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 2003. – 442 с
24. Тонконогая Е. Педагогические проблемы непрерывного образования взрослых / Е.П.Тонконогая// Проблемы непрерывного образования в современных условиях социального прогресса и НТР. – М.,1981. – ЧП. – С.3–5
25. Федченко П.М. Літературна критика на Україні першої половини ХІХ ст. / П.М.Федченко -- К. : Наук. думка, 1982. – 381 с.
26. Чижевський Д.І. Історія української літератури / Д.І.Чижевський -- К. : ВЦ "Академія", 2008 – 568 с.

Bazyl L.

RETROSPECTIVE OF LITERARY COMPETENCE TEACHER: RATIONALE PERIODIZATION OF HISTORICAL DEVELOPMENT

The article is devoted to substantiation of the historical stages of formation and development of the literary component in the total structure of professional training of teachers of verbal disciplines. The publication highlighted a number of objective factors, which caused the chronology of the author's retrospective of formation of the literary competence. The author proved that the historical periods of the past centuries if the result of a certain type of training were elements of literary competence, which appears to be in a certain body of knowledge and skills.

Key words: *literary competence, master of verbal disciplines, periodization, a retrospective.*

Стаття надійшла до редакції 18.10.2012